

Правна рубрика

СЪЗДАВАНЕ И РАЗВИТИЕ НА БЪЛГАРСКОТО ВОЕННО ВЕДОМСТВО И ВЪОРЪЖЕНИТЕ СИЛИ И ПЪРВИТЕ НОРМАТИВНИ АКТОВЕ, ДОВЕЛИ ДО СЪЗДАВАНЕ НА ПЪРВАТА БЪЛГАРСКА ЗЕМСКА ВОЙСКА ПРЕЗ 1878Г.

ЦВЕТА ВЕСЕЛИНОВА МОНОВА СЪБЕВА,
ЗАВЪРШИЛА МАГИСТЪРСКА ПРОГРАМА „ПРАВО“ В НБУ

Цвета Веселинова МОНОВА СЪБЕВА, докторант към катедра „Мениджмънт на сигурността и отбраната“, факултет „Национална сигурност и отбрана“ на Военна академия „Г. С. Раковски“, София, България

Резюме: Статията изследва първите стъпки предприети от Временното руско управление в областта на военното правораздаване непо-

средствено след създаването на Третата българска държава през 1878 г., както и приетите първи нормативни актове, довели до създаването на първата земска войска.

Ключови думи: Русия, правораздаване, държава, войска, законодателство, съд

CREATION AND DEVELOPMENT OF THE BULGARIAN MILITARY DEPARTMENT AND THE ARMED FORCES AND THE FIRST LEGAL ACTS THAT LED TO THE CREATION OF THE FIRST BULGARIAN LAND ARMY IN 1878

TSVETA VESELINOVA MONOVA SABEVA

GRADUATED FROM THE MASTER'S PROGRAM "LAW" AT NBU

Abstract: The article examines the first steps taken by the Provisional Russian Government in the field of military justice immediately after the establishment of the Third Bulgarian State in 1878, as well

as the first legal acts adopted, which led to the creation of the first land army.

Keywords: Russia, judiciary, state, army, legislation, court

Изучаването на миналото върху метода на историзма е винаги полезно, защото за изследвателя е добра възможност да проследи и огледа спокойно от дистанцията на времето процесите на създаването, на опита на първите, на „строителите на нова и съвременна България и да очертае възможни, виртуални модели какво от направеното от предните поколения е стойностно и може да има бъдеще и днес, в началото на XXI век.“¹⁴

Руско-турската война от 1877-1878г. завършва с победа над Османската империя на Балканите, което води до възстановяване на българска държавност. Подписаният Санстефански мирен договор на 3-ти март 1878г. между воюващите империи, макар да се явява прелиминарен и неокончателен, довежда до включването на пове-

чето територии, признати до този момент от Великите сили за населени с българско население и попадащи в диоцеза на Българската екзархия, в границите на Третата българска държава.

Берлинският конгрес, проведен в периода от 1 юни 1878 г. до 1 юли 1878г., ревизира по-голяма част от клаузите на Санстефанския най-благоприятен договор в новата ни история, който се превръща в мит за нова и силна държава на Балканите. Решенията на новия конгрес предписват разпокъсването на единната българска държава и създаването на две отделни държавни формирания с различен административно-правен устройствен статут: едното автономно, трибутарно Княжество, под сюзеренитета на султана, се образува от териториите, простиращи се на север между Дунав и

Балкана, (Северна България, без Северна Добруджа и Софийския санджак), а другото, намиращо се на юг от Балкана (Южна България) е обособено като самостоятелна автономна област под върховната военна и административна власт на султана под името Източна Румелия. По отношение на останалите български територии по силата на международния договор се предвижда следното териториално разпределение: Югозападните български земи - Македония, Беломорска Тракия и Одринско следва да бъдат възвърнати на Турция, областта Северна Добруджа ще попадне в границите на Румъния, а на Сърбия да бъдат предоставени областите Пиротско и Вранско, както Нишкият санджак (залегал още като клауза и в Санстефанския договор). Макар че по-голямата част от българската общественост и историческите извори заклеймяват Берлинския договор в неговата цялост като несправедлив и му придават ореола на неконституиращ, заради неблагоприятните ограничителни клаузи, които довеждат до разпокъсването на етническото и политическото единство на българската нация, той притежава и позитивното условие, защото позволява сформирването на международноправно фиксирани видове въоръжени сили на територията на Княжество България и на Източна Румелия. Западната правна държавност има опита и традициите да определя категорично видовете военни формирания, които ще осигуряват стабилността на отделните княжества и държавици, както е в Германия във времето на прехода на XVIII - XIX век.

Съгласно Берлинския договор⁵, в частност разпоредбите на чл. 1 и чл.15 от същия, е правно уредена възможността за Княжество България и Румелийската област да разполагат и да бъдат сформирани въоръжени сили под наименованието „народна войска (милиция)“⁴⁵ като нейната численост не е фиксирана нито за Княжество България, нито по отношение на Източна Румелия. Международният акт предписва с цел опазването на реда, спокойствието и националния суверенитет в новосъздаденото трибутарно Княжество временното разполагане на руски войскови части за период от девет месеца. Този фактор благоприятства създаването на българска войска като до Съединението през 1885г. по-голямата част от военните министри и висшите военни командири са от руски произход. Западните дипломати допускат неочаквано късогледство, защото с техните неволни протекции продължава да се за-

силва руското влияние, а и косвено да се изградят силни въоръжени сили, защото е известен опитът на традициите на силната руска армия в историята на Балканите, а и в Европа.

В Берлинския договор са залегнали и някои неблагоприятни клаузи, намиращи правен израз в международноправните текстове на разпоредбите на чл. 11 и чл. 52 от същия, отнасящи се до разрушаването на турските крепости и фортификационни съоръжения на българска територия. Тези клаузи са прокарани преднамерено и тенденциозно от Великите сили, доколкото с тях се цели горепосочените крепости и съоръжения да не могат да бъдат използвани в последствие от бъдещата българска войска като при евентуални военни действия. Тези категорични изисквания са добре обмислени като методи за отслабване на бъдещата нова държава в центъра на Балканите. Ликвидират се строените здрави и непревземаеми съоръжения, които са правени и доизградени в продължение на десетилетия и дори векове, както е в цитаделата Силистра, Шумен, Варна и Русе или Видин, Плевен и Търново.

Формирането на българската армия се осъществява под силното влияние на онези вътрешни условия и механизми, които са неизменно обвързани с бойните традиции и развитието на националноосвободителното движение. Ключово място заемат въстанията, двете български легии, участието на българи в руската и в други войски, героичните подвизи на Българското опълчение през Руско-турската война 1877-1878г. По отношение на българското опълчение, последното се явява основното структурно ядро, опит и нова история, от което се образува Българската земска войска.

Важен фактор за организирането на редовна българска армия и въвеждането на първите нормативни актове във връзка с нейното функциониране има дейността на Временното руско управление (ВРУ) в хода на Руско-турската освободителна война в периода 1877 г. – 1878 г. и непосредствено след нея. Създаденото първоначално под наименованието „Канцелария за гражданско управление на освободените зад Дунавa земи“, ВРУ представлява по своята същност административен орган, чиято компетентност се свежда до изграждане на функциониращ държавноправен апарат на бъдещата българска държава, очертаване на онази институционална рамка, върху която да бъдат положени бъдещите

устои на властта в освободените територии и да бъдат изградени съдебните, военните, административните, финансовите, политическите органи и други държавни институти. Седалището на ВРУ е първоначално разположено във Велико Търново и се оглавява от руския юрист, славянофил и държавник - княз Владимир Черкарски, известен първостроител на новата и млада държавност.

Първите стъпки, които са предприети от ВРУ в областта на военното правораздаване, са свързани с прокарването на съдебна реформа, чиято основна цел е насочена с извеждането от компетентността на местните съдилища на всички онези дела, които следва да бъдат подсъдни на военно-полевия съд.

На 01.06.1877г. с „Прокламация на Главнокомандващия за подсъдността на военния съд за престъпленията против безопасността в Армията и обществения ред“¹ са регламентирани криминалните деяния, които попадат в обхвата на подсъдност на Военно-полевия съд. Съгласно горепосочения нормативен акт са визираны императивно следните престъпления: 1. Бунт, заговор и непокорство; 2. Шпионство; 3. За пресушаване и повреждане на извори, водопроводи, телеграфи, железни, пътища, мостове и други съобщителни средства; 4. Палеж и унищожаване на снаряди и други предмети, които представляват защитни и продоволствени средства на войската; 5. За убийство на часовой или за нападение на караул; 6. За убийство, изнасилване, разбойничество, грабеж, палеж, потопяване на чужд имот и за други престъпни прояви, за които може да възникне необходимост да бъдат отнети от местния съд и да бъдат предадени на военно-полевия съд.

В тези първи години на обществен хаос и грабителство правилно е избрана строгостта да се приложи бърза и активна съдебна процедура от военен съд, за да бъдат строго наказани рушителите на остатъците след войната.

На 09.08.1877 г. са публикувани и „Временни правила за отделните военно-полеви съдилища в България“², които предвиждат учредяването на „военно-полеви съд за всяка губерния или един за две губернии, определят състава им, йерархическата подчиненост, местопребиваването, подсъдността, дознанието, възбуждането на преследването, постановяването на присъдата, привеждането й в изпълнение и други“². Според становището на

проф. М. Манолова¹ в резултат на приетите реформаторски решения от страна на Временно руското управление, отнасящи се до ограничаване на правораздавателната дейност на общите съдилища, те са учредени целенасочено и тенденциозно с основния замисъл да се облекчи натовареността на местните съдилища от по-тежките криминални случаи, като предостави компетентността за тяхното разглеждане на военно-полевите съдилища. По този начин естеството на правораздавателната дейност на военно-полевия съд се свеждала не само до разглеждането на дела за престъпления, визираны от чл.1 до чл.6 от Прокламацията на Главнокомандващия, но и до всички онези престъпни прояви, които са били свързани със запазването на обществения ред, поддържане на спокойствието и засягащи интересите на войската. Това статукво се запазва до 1879 г., когато с №560 на Съдебния отдел от 09.06.1879 г., е съобщено официално, че губернаторите следва да вземат мерки за направление на подсъдните на военно-полевите съдилища дела към местните окръжни съдилища съгласно Временните съдебни правила. Същите са приети на 24.08.1878г., като „Временни правила за устройство на съдебната власт в България“. В тези гранични периоди на усещането за беззаконие е избран верният, провереният път на строгостта на военните съдилища, за да се пресекат опитите за саморазправа с бившите политически врагове и с краджи в особено големи размери.

След смъртта на княз Владимир Черкарски, в деня на подписването на Санстефанския мирен договор, длъжността му временно е поета от руския генерал Дмитрий Г. Анучин. В периода 8-20 май 1878г. канцеларията на Временното руско управление се трансформира в Съвет на управлението под ръководството на новоназначения „Императорски Комисар“- княз Александър Дондуков – Корсаков. Структурата на Съвета на императорския комисар предвижда последният да осъществява своята дейност със съдействието на 7 (седем) отдела. През този период седалището на Съвета е преместено от Велико Търново в Пловдив, тъй като се е считало, че градът под тепетата, старият античен Филипополис ще стане столица на новата държава.

Съветът на императорския комисар е натоварен с първостепенната задача да осигури подходящи условия за самостоятелно развитие на възстановената българска държава, като първоначално поставения от 2-годишен срок е съкратен на 9 (девет) месеца след ратифицирането на Берлинския

договор. Ключовата роля е поверена на военния отдел на Съвета, доколкото на него са му делегирани правомощия да поеме военните дела. Началническата длъжност е предоставена на генерал – майор Василий Г. Золотарьов. На 31.03.1878 г. е разпоредено свикването на първия военен набор. С оглед обезпечаването на бъдещите млади воители с военна техника и други материали, главнокомандващият на Дунавската армия генерал Е. И. Тотлебен издава нареждане да бъде предоставено оръжие, бойно снаряжение и дрехи, включително и от запасите на Българското опълчение.

Първоначалните действия, които се предприемат към сформиранието на българската армия, са свързани иманентно с осъществяването на военноорганизационни мерки, за което свидетелстват издадените „Временните правила за създаване на българска земска войска“⁸ и „Инструкцията за обучението на бойците от Земската войска на Княжество България“⁹ (от военния министър на Русия - генерал-адютант Дмитрий Милютин) на 25.04.1878 г. По своята същност в основата на гореописаните юридически актове стоят разпоредбите на чл.6 и чл.7 от Санстефанския мирен договор⁴, доколкото същите регламентират създаването на военни формирования на територията на трибутарното Княжество. Целта е без много шум те да влязат в действие, да се даде живот на работещите идеи от опита на руската армия, победителка във войната.

Временните правила и инструкцията са от първостепенно правно значение за отбраната на българската държава, доколкото със същите е моделиран първоначалният облик на военно-организационната структура на бъдещата земска войска и са регламентирани функциите и компетенциите, които са ѝ възложени. Съгласно разпоредбата на чл.1, изр.1 от Временните правила, се предвижда задължителното участие на всички постоянни жители на Княжеството да служат в земската войска⁸. Изключение от това правило представляват лицата, които поради наличието на някое от императивно посочените основания, изброени лимитативно в разпоредбата на чл.2, са освободени временно или постоянно от военна служба. Едновременно с това в чл.1, изр.2 изрично се предвижда създаването на специални правила по отношение на населението с „*мюсюлманско* вероизповедание“². Съгласно чл.4 допълнително е изведен критерий за възраст по отношение на задължителната военна служба, като се предвижда в нея да участват само лицата от

мъжки пол, попадащи във възрастовата група между 20 и 30 години включително.

С Временните правила се определя и процедурата по призоваване и продължителността на военната служба, която е поставена изцяло от решенията и нарежданията на императорския комисар. Организацията на войската е регламентирана да бъде земска (милиционна)², като по нареждане на комисаря за всеки санджак (административно-териториална единица в Османската империя) и окръг, следва да бъдат предоставени определен брой войници. Важно условие при формирането на земската войска играе принципът на подразделянето на пехотни, кавалерийски, артилерийски и сапъорски части, като пехотните ротни и конните сотни се обединяват в дружини. Артилерийските ротни остават на местна артилерийска служба и формират полски и планински батареи, а по отношение на сапъорските ротни не се предвижда образуването им на големи части.

Съгласно чл. 8 съставът на ротата е фиксиран на 250 войници, а на конната сотня - 150, като числеността на същите може да бъде изменяна по преценка на Императорския комисар.⁸ Проф. М. Манолова определя императорския комисар, като „*върховен орган на руската власт*“¹. В тази връзка тя застъпва и становището, че длъжността му е от изключително значение при изграждането на българската земска войска, доколкото тя разполага с огромни военни правомощия. При систематизиран прочит на Временните правила, неговите функции по участие на управлението и организацията на българската земска войска, могат да бъдат изведени по следния начин: А.) притежава качеството на главнокомандващ на земската войска; Б.) провежда планирането, организирането и оборудването на военните части, като за тази цел частта от военно оборудване на войската като дрехи, коне и снаряжение следва да се намира от парични средства на държавната хазна и общинския бюджет, а останалата част се спонсорира с парични средства от местното население. В.) натоварен е с изготвянето на „Инструкция“⁴, която следва да послужи субсидиарно и да внесе яснота, и допълнително разяснение по отношение на предвидените особени правила и ред за обучение на бъдещи военни кадри. Г.) участва в създаването основите на военно - административен апарат като в това число попадат губернаторът на санджака, Съветът на старейшините, специална „*комисия за приемане на ротниците*“ и други държавни звена, като същи-

те следва да бъдат избрани от местното население и да изпълняват законосъобразно разпорежданията на императорския комисар и последният следва активно да упражнява контрол и участва в развитието на бъдещата войска, Д.) „*уволнението*“ (рус.) т.е. излизането в отпуск, в запас или прекратяването на военна служба се осъществява само с официално разрешение или по преценка на императорския комисар. Изключение от правилото е въведено при наличие на болест, като в тази хипотеза се предвижда освобождаването от военна служба да се осъществява от съответния управник на санджака (окръга) от т.нар. губернатор. Тези правила са изключително работещи и насочени към изграждането на военните части, които ще се ползват от уважението на населението, което ще финансира, ще подпомага и субсидира закупуването на необходимата техника и оръжие, облекло, изхранване и т.н.

По отношение на „Инструкцията за обучение на войниците от българската земска войска“, същата макар да е отделен юридически акт от Временните правила, е изцяло субсидиарно и е иманентно обвързана с тях. Нейните основни положения узаконяват и допълнително поясняват както правния ред и процедурата на обучение на земската войска, така и очертават кръга от прерогативи, с които са упълномощени някои от основните военни кадрови единици в българската земска войска. В тази насока като водещ пример се явява фигурата на губернския воински началник. В качеството си на командир на всички военни части на санджака, той е функционално натоварен със задължението да оказва необходимото съдействие при настаняването и снабдяването на войници, както и да осъществява пряк контрол върху тяхното обучение. Съгласно тази инструкция ръководството върху командването на българската земска войска е възложено на началник с ранг на генерал и права на командир на дивизия, като той оглавява и щаб от трима офицери. В тази връзка началникът на артилерията на земската войска също притежава права приравнени на командир на дивизия.

От особен правен интерес в Инструкцията представлява разпоредбата на чл.8, доколкото тя установява създаването на военни кадри от български офицери и унтерофицери. За постигането на тези цел в щаба на новосъздадените войски се предвижда формирането на специална учебна дружина, в чийто състав влизат пехотна, артилерийска, сапърна рота и конна сотня. Основна роля на Инструкцията е тя да послужи като документ за от-

криване на курсове за подготовка на квалифицирани кадри като офицери и унтерофицери. Чувства се добре моделирана работеща военна система, която в кратки срокове трябва да изгради основите, върху които ще продължи градежът на новата силна българска братска армия на Балканите.

На базата на изчерпателно описаните от нас нормативни актове, от Временното руско управление последователно са издадени и редица субдиарни заповеди – (прикази), които чрез съдържащи в себе си задължителни предписания допълнително конкретизират и разясняват условията, свързани с набирането на доброволци. Кулминационният момент настъпва на 08.07.1878г., когато със Заповед № 1 на руския императорския комисар – княз Дондуков-Корсаков официално е обявена за създадена Първата българска земска войска. Видно от съдържанието на акта е, че съставът на въоръжените сили е попълнен основно както от революционни дейци от пешите дружини на българското опълчение, така и от лица, явяващи се доброволци от новосформиращите се пешни дружини, сотни и батареи⁶. Със заповедта се предвижда и разформироването на досега съществуващия щаб на опълчението и създаването на изцяло нов команден орган на Българската земска войска (щаб, начело с началник), както и на командни органи на отделните армейски части.

С издаването на заповедта за първи път се засвидетелства легитимно създадената въоръжена отбранителна сила на територията на трибутарното Княжество. С тази заповед е поставено и началото и на първия свикан военен набор. Пътят вече е отворен, крайгълният камък е поставен и няма сила, която да върне колелото на историята. В младото и свободно Княжество ще има българска армия, топове, офицери. При изработването на гореописаните юридически актове са използвани като основа руските военни устави т.е. те са силно повлияни от тях. По отношение на Българската земска войска до 01.07.1879 г. се прилага руският Воински устав за наказанията.

След официалното създаване на Българската земска войска със Заповед № 2 на княз Дондуков-Корсаков на 12 юли 1878 г., за началник на българската войска е назначен генерал-майор Александър Шелейховски, Впоследствие той е заменен същата година от генерал-майор Пьотр Паренсов. Руският висш офицер поема ръководството на военното министерство през следващата година и става първият български военен минис-

тър. Със заповедта е назначен и първият началник на щаба на Земската войска - подполковник граф Фьодор Келлер, а от август 1878 г. на длъжността е поставен полковник Рафаил Липранди от гвардейската конна артилерия на руската армия.

Началникът на Българската земска войска следва да се намира под пряко подчинение на императорския руски комисар в Княжеството и същевременно да е натоварен и с отговорността за нейната боеспособност и боеготовност. В кръга на правомощията на началника на Българската земска войска спадат: свикването на военните набори, разполагането с актуална информация и точни сведения по отношение на броя на намиращите се в запаса военни чинове, отговорност за съхранението на военното имущество, осъществяване на надзор върху количеството и качеството на снабдяването на войските с необходимото им имущество, да ръководи военното им обучение, да полага необходимите грижи за удобното квартируване на войските, да отговаря за здравословно им състояние. Отговорностите и задълженията на този началник са големи, защото на неговите рамене стои задачата да се запази свободата на новата и млада държава на Балканите, която е в съседство с една от силните и стари империи между Изтока и Запада.

Началник-щабът на Земската войска е пряко подчинен на нейния началник и носи отговорност за делопроизводството в щаба, както и за извършването на инспекторските прегледи във войсковите части. Неговите компетенции са свързани с осигуряването на точни и пълни сведения за числеността на личния състав на войските, за въоръжението и военното имущество в отделните военни окръжия, за състоянието на обозите и медицинското осигуряване в частите и други. В нашето изследване аналитично проследихме всички стъпки, които се правят в младото и свободно Княжество. Широко са използвани опитът и традициите на руската армия победителка, за да се осигурят в бъдещето ред, законност, държавност и да се изградят бъдещите войскове земски части. Стига се до назначаването на началник-щаб и министър, без които не може да функционира една бъдеща силна армия страшилище за съседите си и за Европа, каквато сме ние по време на Балканската война.

Независимо от противоречивите становища за ролята на Русия при изграждане на българска-

та държава може да се посочи, че в резултат на руското присъствие в България непосредствено след освободителната война у нас са създадени: първо - българска земска войска като основа на въоръжените сили; второ – организацията, устройството, вътрешните взаимоотношения, установения ред, първите нормативни актове с отношения към военните сили и военното законодателство; трето – изградени са първите военнополови съдилища, с определена ясна подсъдност като основа за изграждане на съдебна система и правния ред в страната.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Манолова Мария, Г. Нормотворческата дейност на временното руско управление в България (1877-1879), Сиела, С, 2003.
2. Акад. Христов Х., полк. доцент Илиев Ил., полк. Младенов А., доц. Пенков С, ст. н. с. П ст. Пандев К., ст. н. с. П ст. Георгиев К., Минцев Д., Пасков Р., Българска военна история подбрани извори и документи, том втори, ВИ, С, 1984 г.,
3. Доц. д-р полк. Зафиров Д., доц. д-р Александров Ем., полк. Чолпанов Б., проф. Мишев Р., доц. Калчев К Калчо, ст. н. с. Петров Л., История на Българите, Военна история на българите от древността до наши дни, Труд, „Знание“ ЕОО, 2007 г.
4. Санстефански мирен договор- 03.03.1878 г. <https://bg.wikisource.org/wiki/>
5. Берлински договор – 13.07 1878 г. <https://bg.wikisource.org/wiki/>
6. Българската земска войска 1878 – 1879 г. Създаване на Българската земска войска след Освободителната Руско-турска война 1877 – 1878 г. Сборник от документи и материали, ВИ, С, 1959,
7. Генерал-майор Н. Р. Овсяный, Болгарское ополчение и земская войска, К истории гражданского управления и оккупации в Болгарии в 1877-78-79 гг., Издание Военно-Исторической комиссии Главного штаба, С.-Петербург, „Т-во Художественной печати“, Английский, 28. 1904 год; <http://adjutant.ru/bulg/00.htm>
8. „Временните правила за създаване на българска земска войска“ от 25.04.1878 г. на военния министър на Русия - генерал-адютант Дмитрий Милютин - ДВИА – Държавни архиви: <http://isda.archives.government.bg/>; Българска военна история подбрани извори и документи, том втори,
9. „Инструкцията за обучението на бойците от земската войска на Княжество България“ от 25.04.1878 г. на военния министър на Русия - генерал-адютант Дмитрий Милютин - ДВИА – Държавни архиви: <http://isda.archives.government.bg/>; Българска военна история подбрани извори и документи, том втори,
10. Петков П., дисертация „Военни престъпления“, Библиотека на Военна академия „Г. С. Раковски“
11. Стоилов П., дисертация „Развитие и усъвършенстване на административноправната система за управление на отбраната, Библиотека на Военна академия „Г. С. Раковски“
12. Желева-Мартинс, Д. и Фърков, Ю. „Инженерите от Руската освободителна армия и съвременното българско градоустройство“, сп. Архитектура, 1998, кн. 2,
13. Желева-Мартинс, Д. „Памет за Княз Владимир Александрович Черкасски“, <https://zheleva-martins.com>
14. Радев, С, Строителите на съвременна България, т.1, т.2, 1910, 1911, по-късно С, БП, 1990